

УДК 81'367.33 : 811.161.2+811.111

СУБКТЕГОРІЙНІ ЗНАЧЕННЯ ПРЕДИКАТИВНОЇ ТА ПРЕДИКАТНОЇ ОПТАТИВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Шаповал І. А.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті проаналізовано категорію оптативності, яку конституують різнорівневі мовні засоби вираження бажання суб'єкта. Розглянуто співвідношення предикативної та предикатної оптативності.

Ключові слова: модальність, оптативність, предикативний, предикатний.

Шаповал И. А. Субкатегориальные значения предикативной и предикатной оптативности в украинском и английском языках. В статье проанализирована категория оптативности, конституируемая разноуровневыми языковыми средствами выражения желания субъекта. Рассмотрено соотношение предикативной и предикатной оптативности.

Ключевые слова: модальность, оптативность, предикативный, предикатный.

Shapoval I. A. Subcategorical meanings of predicative and predicate optativity in Ukrainian and English. In this article the author researches into the modality of optativity in modern English and Ukrainian. The article deals with the category of optativity, constituted by the various-level language means of expressing the wish of a subject. The research results prove that the core of the optative utterances is the basic component "I want", expressed either explicitly or implicitly.

Key words: modality, optativity, predicative, predicate.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Антропоцентрична парадигма лінгвістичних студій розглядає людину як динамічну, діяльну істоту і враховує в аналізі мовних даних як дії людини, так і її наміри та стани. Важливо усвідомлювати, що «глибинні, фундаментальні проблеми відображення світу в мові є... не лише лінгвістичними, але й філософськими, гносеологічними проблемами, пов'язаними зі співвідношенням суб'єктивного та об'єктивного в нашому знанні та уявленнях про світ» [13, 21]. Древньо-грецький філософ Протагор відзначав, що людина здатна 1) виразити бажання, 2) поставити питання, 3) дати відповідь і 4) віддати наказ – ось головні призначення людських висловлювань [9, 39].

Апресян Ю. Д. наголошує, що людині притаманні три типи різних дій – фізичні, інтелектуальні та мовленнєві. З іншого боку, їй властиві певні стани – сприйняття, бажання, знання, судження, емоції тощо. Крім того, людина реагує як на внутрішні, так і зовнішні впливи [2, 39–40]. Також, функціонуванням кожного виду діяльності опікується окрема система, яка і формує потрібну реакцію, а її діяльність переважно описують семантичним примітивом / семантичними примітивами, що суголосне з думкою багатьох лінгвістів [15, 133; 17, 9–18]. Тобто вчені приходять до думки про універсальність певних категорій мислення людини, про неможливість спілкування між представниками різних етносів без спільного когнітивного фундаменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістична думка останні роки притримувалася антропоцентричної парадигми, в центрі дослідження якої знаходиться людський фактор у мові та його зв'язок з картиною світу, тобто створений людиною суб'єктивний образ об'єктивної реальності. Одним з мовних явищ, яке виражає відношення повідомлення до дійсності з точки зору мовця є мовна категорія модальності.

© Шаповал І. А. Субкатегорійні значення предикативної та предикатної оптативності в українській та англійській мовах

Метою розвідки є аналіз субкатегорійних значень предикативної та предикатної оптативності. Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) проаналізувати категорію оптативності з позиції когнітивно-семантичного підходу у ракурсі теорії модальності;
- 2) висвітлити основні підходи до трактування оптативності у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві;
- 3) дати визначення та проаналізувати когнітивно-семантичні особливості предикативної та предикатної оптативності.

Категорія модальності викликає багато суперечностей у науковців, що можна пояснити її багатогранністю і складністю, і, перш за все, її належністю до мовних і розумових (логічних) утворень. Мовознавці вважають доцільним аналіз мовної модальності у єдності з категорією модальності в логіці, оскільки вона притаманна таким формам мислення, як судження, питання і спонукання. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки модальність неодноразово ставала предметом розвідок як поняттєва категорія, семантико-граматична категорія, семантична категорія, синтаксична категорія, функціонально-семантична категорія, комунікативно-граматична категорія, семантико-комунікативна категорія, семантико-прагматична категорія, таксономічна категорія [4, 179]. Загалом, можна звести розгляд модальності до комунікативного, логіко-поняттєвого та функціонально-семантичного підходів. У розгляд цього поняття варто ввести вказівку на домінуючу ознаку, яка дає певне уявлення про те, яке саме відношення до дійсності розглядається як основне та специфічне для модальності, тобто погодитись з наявним трактуванням домінуючої модальності як того чи іншого відношення до ознаки реальності/ірреальності [11, 59].

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовна категорія оптативності знаходиться в полі зору сучасної лінгвістики вже декілька десятиліть. Проаналізуємо найбільш вагомий для становлення оптативу праці і погляди у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві, які показують як фундаментальність цієї категорії, так і її суперечливість з точки зору функціонування у різних мовах, зокрема слов'янських та германських.

Одне з перших відомих тлумачень оптатива як морфологічної категорії, призначеної для вираження бажального значення, на матеріалі граматик різних мов (переважно індоєвропейських) знаходимо у працях Потєбні О. О. [10, 168]. У зв'язку з відсутністю одностайної думки щодо оптативності лінгвісти й надалі пов'язують цю категорію зі значенням бажання. Так, у вітчизняному мовознавстві відомі спроби виокремлення бажального способу як своєрідної підкатегорії в діапазоні певного дієслівного способу. Автори «Грамматики української мови», пропонуючи поділ способів на дійсний, умовний, наказовий, не заперечують проти можливості виділення бажального й спонукального способів на основі функціонування умовного способу в незалежних реченнях [5].

Один з найновітніших теоретичних поглядів на бажальний спосіб відображає «Теоретична морфологія української мови» (2004). Виходячи з того, що категорія способу ґрунтується на позиції ірреальних значень «гіпотетичність дії, процесу, стану – бажаність дії, процесу, стану», Вихованець І. Р. і Городенська К. Г. вважають за потрібне виокремити на основі другого значення граему бажального способу, в якому нейтралізована апелятивність, а виразним є значення бажальності. Учені зазначають: «Бажальний спосіб виражає волевиявлення мовця про бажану дію або бажаний процес чи стан, але він не спрямовує його до співрозмовника чи співрозмовників, щоб вони виконали цю дію чи реалізували потрібний стан. Мовець не спонукає когось виконати бажану для нього дію, а лише повідомляє про неї собі або іншим особам» [6, 262].

Визначальними поняттями в теорії оптативності є «бажальність» і «оптативність». Алтабаєва О. В. тлумачить їх співвідношення як «те, яке означається» та «те, яке означає» [1]. Бажальність виражає відношення до дійсності як до бажаного перебігу подій чи явищ (бажана модальність), а оптативність є сукупністю засобів вираження бажальності в мові.

П. Грош, досліджуючи граматичні характеристики оптативних конструкцій англійської мови, трактує їх як речення, що виражають бажання, надію або прагнення без їх прямої лексичної но-

мінації, як-от: *If only I had told them both a year ago! If I could just make them understand my point of view!* [16, 13]. Існує думка, що домінанта семантичної категорії оптативності в англійській мові бінарна. Її дефініційні ознаки розподілені між двома функціонально-семантичними показниками – бажання та волі. До сем, що актуалізують категорію оптативності та тією чи іншою мірою інтегрують семи *бажання та воля*, належать семи *надія, намір, прохання, благословення, прокляття, веління* [там само, 48].

Азаріна А. та Шкловський К. вважають, що оптативність в англійській мові виражають конструкції, які мають значення бажальності, але не містять власне лексем *wish* чи *want*, як-от: *If only I were rich now, I would have a Porsche* [14, 1–2].

Як показує аналіз мовного матеріалу, за структурною організацією категорія оптативності конституюють різнорівневі мовні засоби вираження бажання суб'єкта (як мовця, так і не-мовця). Категорійна семантика бажальності має різноаспектний характер, однак чітко прослідковуємо два модальні аспекти, в яких вона може бути представлена. Це модальне значення може бути **предикативним**, притаманним усьому висловлюванню *Зробила б вона це вчасно / If only she did that in time*, або ж **предикатним**, тобто пов'язаним з оцінкою мовцем відношення предиката до суб'єкта в модально-часовому плані – *Вона хотіла зробити це вчасно / She wanted to do that in time*.

Висловлювання з предикативною оптативністю реалізуються в одному з ірреально-модальних типів простого речення, яке можна протиставити реченням з реальною модальністю, тобто «реченням індикативно-розповідного типу» [8, 100]. Предикативну оптативність передають граматичні засоби.

Такий поділ схематично збігається з об'єктивною та суб'єктивною модальністю, однак взаємовідносини між цими видами модальності в межах категорії оптативності набагато складніші, зазначає Алтабаєва О. В. [1, 143]. Відрізняються вони як за формою, тобто формальною спеціалізацією, так і за змістом, тобто смисловою спеціалізацією.

Предикатна оптативність, яка виражає бажання суб'єкта, яким безперечно може бути і мовець, моделюється такими формулами «Стверджую, що X бажає стати суб'єктом дії Y», де Y може бути будь-якою особою. Висловлювання з предикатною оптативністю містять оцінку мовцем типової семантичної ситуації, тобто власне бажання мовця, «прагматичність якого підтримується власне ситуацією мовлення й інтонацією» [3, 255]. Такі висловлювання передають бажання суб'єкта – агента дії, яке констатує мовець. Тобто у такій ситуації існує два варіанти – мовець і виконавець дії різні особи (X констатує, що Y хоче Z) та мовець і виконавець дії одна і та ж особа (X хоче Y).

Характерно, що модальність предиката може бути як реальною, так і ірреальною – *хочу побачити / хотів би побачити, хотілося побачити / хотілося б побачити*. Особливістю такого модального значення у тому, «що воно сприймається на фоні інваріантного модального значення речення – реальності / ірреальності» [8, 71].

Аналізуючи матеріал російської мови, Бондарко О. В. вважає висловлювання, які містять дієслова *желать, хотеть, хотеться* еквівалентами оптативам, якщо ці дієслова вживаються в формі теперішнього часу 1 особи дійсного способу [11]. Гусаренко М. К. додає, що питання про «еквівалентні оптативам» значення можна вирішити без протиріч, якщо визнати, що висловлювання з вказаними дієсловами в формі 1 особи теперішнього часу дійсного способу не просто є еквівалентами дієслів, а й власне є оптативами, в яких експлікується ядерний компонент «Я хочу (бажаю)» [7, 30]. Кваліфікація оптатива як «висловлювання з дієсловом в умовному способі або ж з інфінітивом з часткою *б*, а також бездієслівні речення з цією ж часткою» [11, 171] пов'язана з «романською граматичною традицією, витоки якої в латинському способі *conjunctivus optativus* – умовний спосіб зі значенням бажальності» [7, 30]. Якщо розглядати оптатив як певний тип акту комунікації, то ця категорія потребує ширшого розуміння. У цьому випадку до оптативів логічно відносити усі висловлювання, в яких міститься ядерний компонент «Я хочу (Я бажаю)», виражений експліцитно чи імпліцитно [1, 26].

Отже, можна говорити про достатньо чітку диференціацію двох аспектів оптативності. Висловлювання з предикативною оптативністю відповідають відношенням «мовець – семантична ситуація, яка є бажаною», тоді як у висловлюваннях з бажальністю предиката реалізуються відносини «мовець – предикативна ознака, приписана мовцем суб'єкту висловлювання як бажана для нього». Варто наголосити, що «ядром категорії оптативності є оптативні висловлювання з предикативною бажальністю, яка виражається граматичними засобами, а периферією – висловлювання з предикатною бажальністю, яка представлена лексико-синтаксичними засобами» [1, 146]. Перехідну зону поля оптативності складають висловлювання, які конституює форма імперативу в її позапарадигматичному, оптативному використанні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Питання співвідношення предикативного та предикатного типів оптативності, оптативності й імперативності є суттєвим для визначення категорійного статусу оптативів, враховуючи, що оптативне висловлювання може містити ознаки різних видів модальності. З метою чіткої диференціації та комплексного аналізу варто розглядати такі висловлювання в ситуації спілкування з урахуванням їх прагматичного потенціалу. Перспективним є дослідження саме прагматичних характеристик оптативних висловлювань на матеріалі української та англійської мов з уваги на предикативне та предикатне субкатегорійні значення досліджуваної категорії, а також аналіз актуалізації оптативності у різних типах дискурсу, зокрема художньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алтабаева Е. В. Категория оптативности в современном русском языке : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Алтабаева Елена Владимировна. – М., 2003. – 485 с.
2. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка : попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
3. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
4. Буралова Р. А. Оптативные высказывания с независимым инфинитивом в современном русском языке / Р. А. Буралова // Функциональный анализ грамматических форм и конструкций. – Л., 1988. – С. 104–113.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
6. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К., 2004. – 400 с.
7. Гусаренко М. К. Дискурсивные разновидности, перлокутивная прагматика и пропозициональные характеристики речевого акта пожелания в современном русском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Гусаренко Марина Константиновна. – Ставрополь, 2005. – 196 с.
8. Лекант П. А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке / П. А. Лекант. – М. : Высшая школа, 1976. – 143 с.
9. Пелих Е. А. Структура лексико-семантического поля желания (на материале русского, украинского, английского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Пелих Елена Александровна. – Саратов, 1984. – 215 с.
10. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – Т. IV. Глагол. – М. : Просвещение, 1958. – 551 с.
11. Теория функциональной грамматики : Темпоральность. Модальность / Отв. ред. А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.
12. Умрихіна Л. В. Семантика оптатива та засоби його вираження в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. В. Умрихіна. – Х., 2007. – 20 с.
13. Шатуновский И. Б. Семантика предложения и нерелевантные слова (значение, коммуникативная перспектива, прагматика) / И. Б. Шатуновский. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 400 с.
14. Asarina A. Optativity in English and Other Languages [Електронний ресурс] / A. Asarina, K. Shklovsky. – Режим доступу : <http://web.mit.edu/alya/www/optativity-handout.pdf>
15. Dirven R. Cognitive Exploration of Language and Linguistics / R. Dirven, M. Verspoor. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2004. – 274 p.
16. Grosz P. On the Grammar of Optative Constructions / P. Grosz. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2012. – 346 p.
17. Wierzbicka A. Semantics, culture and cognition : Universal human concepts in culture-specific configurations / Anna Wierzbicka. – Oxford & New York: Oxford University Press, 1992. – 487 p.